

ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან
ტომი I
სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი 1956

კორნელი კეკელიძე

#133

VII

კონსტანტი კახის მარტვილობა და ვინაობა*

ბოლანდისტთა მონუმენტურს გამოცემაში, რომელსაც *Acta Sanctorum* ეწოდება, ადგილი დაეთმო, სხვა აღმოსავლურ ტექსტებთან ერთად, ქართულ მასალებსაც; აღმოსავლურს, კერძოდ ქართულ, განყოფილებას ამ გამოცემაში ამუშავებს და უძღვება ცნობილი ორიენტალისტი პ. პეტერსი. 1925 წელს გამოვიდა მორიგი ტომი ამ გამოცემისა¹, რომელიც შეიცავს ნოემბრის თვის ორს დღეს (9,10). ამ ტომში პ. პეტერსს შეუტანია მ. საბინინის „საქართველოს სამოთხე“-დან (გვ. 363-370) კონსტანტინე კახაძის მარტვილობა². ტექსტს, რომელსაც დართული აქვს ლათინური თარგმანი, წინ მიუძღვის ვრცელი გამოკვლევა ლათინურსავე ენაზე (*De S. Constantino, martyre in Babylonia, commentar. praevious*) რომელშიაც ავტორს გამოუჩენია ღრმა ერუდიცია და საფუძვლიანი ცოდნა როგორც ლიტერატურისა კონსტანტინე შესახებ, ისე მისი ეპოქის ისტორიულ-ჰაგიოგრაფიული წყაროებისა. ამ გამოკვლევაში, რომლის დეტალები მრავალ სამეცნიერო საკითხს ეხება, განსაკუთრებით საყურადღებოა ის, თუ როგორ უყურებს ავტორი კონსტანტინის

* პირველად დაბეჭდილია 1926 წ.

¹ *Acta Sanctorum, Novembris t.IV, Bruxellis, 1925.*

² გვ. 541-563. ამავე ტომში მოთავსებულია აგრეთვე მარტვილობა იზიდ-ბოზიდისა ორი ვერსიით: სომხურით და ქართულით (pp. 191-216). ქართული ვერსია წარმოდგენილია მარტო ლათინური თარგმანით, რომელსაც საფუძვლად დასდებია ა. ხახანაშვილის გამოცემა (*материалы по грузинской агиологии*, стр. 51-57). ეს ვერსია დაცულია ივერიის მონასტრის ხელნაწერში №57, რომელსაც ნიკო მარი მეათე საუკუნეს აკუთვნებს, პეტერსი კი მეთერთმეტე საუკუნის ნახევარს. ქართული თარგმანი იზიდ-ბოზიდის მარტვილობისა, პეტერსის აზრით, რამდენადმე უფრო ძნელი უნდა იყოს, ვიდრე მისი შემცველი ხელნაწერი, მაგრამ არა მეცხრე, მით უმეტეს მერვე საუკუნისა, ის სომხური დედნიდან მომდინარეობს, სომხური კი სირიულიდან.

მარტვილობის ისტორიულ ღირებულებას და მის დაწერის დროს, ერთი მხრით, და როგორ აქვს წარმოდგენილი მისი, კონსტანტის, ვინაობა, მეორე მხრით.

ერთადერთი, რაც „კონსტანტინეს ცხოვრებაში“ ისტორიულად მისაღებია, ამბობს პეტერსი, ეს არის ცნობა იმის შესახებ, რომ 853 წელს არაბებმა თავი მოკვეთეს ვილაც მთავარს, რომელსაც კონსტანტინე ერქვა, სხვაფრივ ეს დოკუმენტი ყოვლად გაუმართლებელი და შეუწყნარებელია. მართლაც, ამბობს მკვლევარი:

1. არაბთა ეს შემოსევა, რომლის მსხვერპლიც შეიქნა კონსტანტინე, არ იყო გამოწვეული მხოლოდ სარწმუნოებრივი მოტივებით, როგორც ჰაგიოგრაფს

#134

აქვს წარმოდგენილი, ვინაიდან, როგორც სომხურ-ქართულ-არაბული სირიული და სხვა წყაროებიდან ვტყობილობთ, ქრისტიანი ქართველები ერთმანეთს ებრძვიან და მაჰმადიან არაბებს ეხმარებიან: ერთი ნაწილი მათი (ბაგრატ კუროპალატი) ეხმარება ბულა თურქს, მეორე ნაწილი კი — აფხაზები, კახელები, გარდაბანელნი და წანარნი) საჰაკ ამირას.

2. ჰაგიოგრაფმა არ იცის, რომ ამ შემოსევისას დამწვარა და აოხრებულია ქალაქი თბილისი,

3. რომელიც მას წარმოდგენილი აქვს როგორც ბანაკი ბულა თურქისა, თუმცა თბილისში ბუღას რეზიდენცია არაა არც არა.

4. თომა არწრუნის ისტორიის მიხედვით, კონსტანტინე ხალიფა მუთავაქილს კი არ უწამებია ბაბილონის სამარიაში, როგორც ჰაგიოგრაფი გვარწმუნებს, არამედ ბულა თურქს ალბანიაში. 853 წლის 5 აგვისტოს ბუღამ აიღო თბილისი, რის შემდეგ ზირაქი გაგზავნა აფხაზების წინააღმდეგ, თვითონ კი გაილაშქრა წანართა ქვეყანაში, საიდანაც ალბანიაში გადავიდა. 26 აგვისტოს ზირაქმა დაამარცხა აფხაზები და შეიპყრა კონსტანტინე კახად, რომელიც მან გადაგზავნა არა თბილისში, არამედ ალბანიაში, ვინაიდან ბულა, რომელმაც კონსტანტინე დაჰკითხა, ამ დროს ალბანიაში იყო დაბანაკებული. როგორც თომა არწრუნი გადმოგვცემს, ამ ომის დროს ბუღას ჩაჰვარდნია ხელში, კახასთან ერთად, მრავალი სომეხთა ერისმთავარი; ამათგან ზოგი იქვე უწამებია, ზოგი ბაბილონში გადაუგზავნია მაშინვე, ზოგი თვითონ წაუყვანია იქ 855 წელს. ბაბილონში გაგზავნილ ტყვეთა შორის არც კონსტანტინეა დასახელებული, არც კახად; თან, არც ერთ ამ ტყვეთაგანისათვის, გარდა სტეფანესა, თავი არ მოუკვეთიათ სამარიაში. მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ კახად იქვე, ალბანიაში, აწამა ბუღამ ვინმე მუყათლი და სოლომონ სევორდისთან ერთად.

5. ჩვენ ვიცით, რომ ბულა თურქის ექსპედიცია კავკასიაში, კერძოდ საქართველოში, საბერძნეთს არ ეხებოდა; აქედან გაუგებარია, რამ გამოიწვია ის აღზნებული წერილი, რომელიც თითქოს იმპერატრიცა თეოდორას მიუწერია კონსტანტინეს ოჯახობისათვის მისი მოწამებრივი აღსასრულის შემდეგ. მართალია, 842 წელს თეოდორამ ომი დაიწყო ამირას წინააღმდეგ ზემოქართლში, მაგრამ კონსტანტინე, კიდევაც რომ მიეღო მას მონაწილეობა ამ ომში, თეოდორას ქებასა და ყურადღებას ვერ დაიმსახურებდა, რადგანაც ბერძნებისათვის ეს ომი სავალალო

შეიქნა: ამირამ კახთა, წანართა და სხვების დახმარებით ისინი დაამარცხა და უკუაქცია. მაშ როგორ გაჩნდა ეს წერილი? ამაზე პეტერსი შემდეგს პასუხს იძლევა: რამდენიმე წლით ადრე, სახელდობრ 848 წელს, იმავე ქალაქ სამარიაში, სადაც ჰაგიოგრაფის გადმოცემით, 853 წელს თავი მოჰკვეთეს კონსტანტინეს, ხალიფა მუთავაქილმა თავი მოჰკვეთა 42 კაცს, რომელნიც ტყვედ იყვნენ წარმოყვანილნი ფრიგიის ქალაქ ამორიიდან 838 წელს. მათი მეთაური და უფროსი იყო პატრიკიოს კონსტანტინე, ზედწოდებით Βασιῦλκιον, რომელსაც ცოლად ჰყავდა იმპერატრიცა თეოდორას დაჲ სოფიო და რომელიც, მაშასადამე, ნათესავად მოჰხვდებოდა საიმპერატორო კარს. ეს კონსტანტინე ტომით სომეხი უნდა ყოფილიყო,

#135

ვინაიდან სახელწოდება Βασιῦλκιον წარმომდგარია სომხური ըսլուց-იდან. აი ეს კონსტანტინე სომეხი, ბიზანტიის პეტრიკიოსი, სიძე თეოდორასი და მხედართმთავარი არაბთაგან ალყაშემორტყმული ამორია ქალაქის დამცველი ჯარისა, იგულისხმება იმ წერილში, რომელიც თეოდორა დედოფალს მიუწერია ვითომცდა კონსტანტინე კახადს ოჯახობისათვის. ამნაირად, ქართველ ჰაგიოგრაფს კონსტანტინე კახადს მარტვილობაში გადმოუტანია და კონსტანტინესათვის მიუწერია ის, რაც მან იპოვა ამორიელ მოწამეთა მარტვილობაში კონსტანტინე პატრიკიოსის შესახებ; მან წერილში „სომეხნი“ და „სომეხთა ქუეყანა“ „ქართველებად“ და „ქართველთა ქუეყანად“ შეცვალაო.

6. ამორიელ მოწამეთა მარტვილობიდან, პეტერსის სიტყვით, ამოღებულია აგრეთვე ჰაგიოგრაფის მოთხრობა, ვითომც სამარიის საპყრობილეში ხალიფამ კონსტანტინეს მიუგზავნა ორი, სომხეთიდან ტყვედ წამოყვანილი და ტყვეობაში გამაჰმადიანებული ერისთავი, რომელნიც კონსტანტინეს ურჩევდნენ მიებაძა მათთვის და გამაჰმადიანებულიყო ისიც. ამორიელთა მარტვილობაში გადმოცემულია, რომ ბერძენთა ერთ-ერთი ერისთავი, ქ. ამორიის შინაგამცემელი, რომელსაც Βοιδῖλζην ან Βουδῖλζην ერქვა და რომელსაც ქრისტიანობა მაჰმადიანობაზე შეეცვალა, მიგზავნილ იქმნა კონსტანტინე პატრიკიოსთან სამარიის საპყრობილეში და ურჩევდა მას მიეღო, თუგინდ შესახედავად, მაჰმადიანობა. ქართველთა ჰაგიოგრაფმა, ამბობს პეტერსი, კონსტანტინე პატრიკიოსი გააკეთა კონსტანტინე კახად, ხოლო ბიზანტიელი ერისთავი სომეხ ერისთავადო.

როდის დაიწერა ეს, როგორც უნდათ დაგვარწმუნონ, ყალბი დოკუმენტი? ყოველ შემთხვევაში მეათე საუკუნის გასულს ის ჯერ კიდევ არ არსებობდა, ამბობს პეტერსი; მართლაც, 978-988 წლებში მიქელ მოდრეკილს შეუდგენია კონსტანტინეს სადიდებლად საგანგებო ჰიმნები, რომელნიც მას მოუთავსებია თავის ირმოლოგეონში. ჰიმნების შინაარსიდან ჩანსო, ამბობს პეტერსი, რომ მიქელს კონსტანტინეს მარტვილობით არ უსარგებლნია, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ მის

დროს ეს მარტვილობა ჯერ კიდევ არ არსებობდაო. არას ვამბობთ, — განაგრძობს მკვლევარი, მარტვილობის გრამატიკული ფორმებისა და სიტყვათა დალაგების შესახებ, — სტილი, თხრობის წესი, გადაღებული სენტენციები, დაქვეითებული ხანის რიტორიკა და სხვა ამგვარი, ეჭვს არ სთვებს, რომ ეს მარტვილობა დაწერილია დავით აღმაშენებლისა და თამარ დედოფლის შემდეგ (*longe post tempora Davidis Reparatoris et Thamar reginae*) ისეთი ავტორის მიერ, რომელსაც ისიც კი არ ჰხსომებია, რომ ტფილისი ყოველთვის არ ყოფილა ქართველთა დედაქალაქი.

ასეთია პეტერსის შეხედულება მარტვილობის ღირებულებისა და მისი დაწერის დროის შესახებ. საყურადღებოა შემდეგ ჩვენთვის ისიც, თუ როგორ აქვს მას გაშუქებული და წარმოდგენილი კონსტანტი კახის ვინაობა.

ჩვენი მემკვიდრე კონსტანტის შესახებ სავსებით დუმს, თომა არწრუნი, რომელიც ვიღაც „კახადს“ სიკვდილით დასჯას გადმოგვცემს, მისი ვინაობის შესახებ არას ამბობს. მხოლოდ მარტვილობაშია ნათქვამი, რომ კონსტანტი, რომელსაც ეწოდა „კახი“, „იყო ქუეყანასა ქართლისასა, სანახებსა ზენა

#136

სოფლისასა“, ის „იყო წარჩინებულ ფრიად დიდად ყოველსა ქუეყანასა ქართლისასა“; როდესაც „აღდგა დევნულებაჲ დიდი ქრისტიანეთა ზედა ყოველსა ქუეყანასა ქართლისასა“, ის შეიპყრეს „ვითარცა წინამძღუარი და წარჩინებული ყოვლისა ქუეყანისა ქართლისაჲ“. ეს სიტყვები ბევრს ვერას გვირკვევს, ისინი თან, ცოტა არ იყოს, გადაჭარბებულიცა ჩანან, ვინაიდან ჩვენ ვიცით, რომ კონსტანტი ვერ იქნებოდა „წინამძღუარი ყოვლისა ქუეყანისა ქართლისაჲ“: სხვა არა იყოს რა, ტაოკლარჯეთში მის დროს მეფობდა ბაგრატ კურაპალატი. ამით აიხსნება, რომ ვერც პეტერსი ამბობს ამის შესახებ გარკვეულ რამეს, თუმცა ის უფრო იმ აზრისა უნდა იყოს, რომ კონსტანტი ტაო-კლარჯეთის ერისთავია; ერთს ადგილას ის შენიშნავს: „კონსტანტინე შემდეგში გახდა მარტვილი სამშობლიოსა და სამკაული სამეფოისა, თუმცა სიცოცხლეში ის მის (ტაოკლარჯეთის სამეფოის) მტერთა ბანაკში ითვლებოდაო“ (გვ. 553 b). ასეთი დასკვნისათვის მას საბუთს აძლევს, ალბათ, მარტვილობის სიტყვები: „ქუეყანასა ქართლისასა, სანახებსა ზენა სოფლისასა“. „ზენა სოფლად“, უეჭველია, მას მიაჩნია ტაოკლარჯეთი, რომელიც ცნობილია აგრეთვე როგორც „ზემო ქართლი“ ან „ზემონი ქუეყანანი“¹. ნამდვილად კი აქ იგულისხმება შიდა ან შინა ქართლი; მემკვიდრე ამბობს: „ქუეყანისა ზენას სოფლისასა, რომელსა აწ ჰრქვან შინა ქართლი“ (მარიამ დედოფ. ვარიან., გვ. 7); აზიზოს ნეკრესელი „მოიყვანეს ზენა სოფლად სოფელსა, რომელსა ჰრქვან რეხი“ (საქართვ. სამოთხე, გვ. 215). ამნაირად, კონსტანტი არ ყოფილა ტაოკლარჯეთს ერისთავი, წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა მისი მონაწილეობა ბაგრატის მოპირდაპირე კოალიციაში, პირიქით — ისტორიულ ცნობათა მიხედვით, არენა სამხედრო

¹ ცხოვრება იოანე და ექვთიმე ათონელებისა (ათონის კრებული, გვ. 6, 11-12).

მოქმედებისა, რომლის მსხვერპლი გახდა კონსტანტი, იყო სწორედ „მიდა ქართლი“, რომლის ხელში ჩაგდებას ლამობდნენ, ხალიფას დახმარებით, ტაოკლარჯეთის მეფენი, კერძოდ ბაგრატ კურაპალატიც.

რაც შეეხება სახელწოდებას „კახი“, resp. „კახაჲ“, მისი მნიშვნელობა პეტერსისათვის საბოლოოდ გარკვეული არაა (გვ. 551 b- 552 a). მარტვილობის ორს ნუსხაში წერია: „რომელსა ეწოდა კახი მამულისა მის ქუეყანისა“ (საქ. მუზ. A 170, H 2077, აგრეთვე საბანიის გამოცემაში, სადაც „კახი“-ს მაგიერ შეცთომით „კაცი“ სწერია); ეს საკმაოდ ბუნდოვანი და უაზრო წინადადება უფრო გასაგებადაა წარმოდგენილი ორს სხვა ნუსხაში, სადაც ვკითხულობთ: „რომელსა ეწოდა კახი სახელად მამულისა მის ქუეყანისა“ (საქ. მუზუნის A 130, 176). ეს იმას ნიშნავს, რომ კონსტანტის ეწოდა კახი (აქედან კახაჲ) მისი სამშობლო ქვეყნის სახელად, მაშასადამე, ის ყოფილა კაცი, კახეთის ერისთავი. მართლაც, ცნობილია, რომ საჰაკ ისმაილის ძის კოალიციაში ბულა თურქის წინააღმდეგ ითვლებოდნენ, გარდა აფხაზებისა, აგრეთვე კახნი, გარდაბანელები და წანარნი. ასე რომ მარტვილობის სიტყვები: „იყო ქუეყანასა ქართლისასა, სანახებსა ზენა სოფლისასა“ ისე კი არ უნდა გავიგოთ, ვითომც კონსტანტი ზენასოფლის

#137

მკვიდრი ერისთავი იყო, არამედ ისე, რომ ომი აფხაზ-კახელების შეერთებული ძალებისა ბულა თურქის წინააღმდეგ იყო ან მოხდა ზენასოფელს.

კონსტანტი, პეტერსის აზრით, რომელიც უმთავრესად თომა არწუნის ცნობებს ემყარება ამ შემთხვევაში, იყო სომეხ ტყვეთა თანამოსადე (*Captivus in Armeniurum caterva*) და ამავე დროს სომეხთა რჯულის მიმდევარი (*De secta Armeniurum... Thomas Kachai habuerit ut suum et fidei commudioane sibi coniunctum*) ამის საბუთად პეტერსი მარტო იმას კი არ თვლის, რომ კახაჲ რომელიც სომეხებთან ერთად აწამა ბულამ ალბანიაში, თმა არწუნეს „წმიდანად“ მიაჩნია, არამედ უმთავრესად ატენის სიონის ცნობილს წარწერას: კონსტანტინე კახაჲ იმიტომ მოუხსენებიათ ამ წარწერაში, რომ მის შეპყრობას ადგილი ჰქონია ატენის მახლობლად; ატენის სიონი კი აშენებულია, როგორც ხუროთმოძღვრის ლაპიდარული წარწერიდანა ჩანს, სომხის მიერ, უეჭველია, სომეხთა სარწმუნოების მიმდევართათვის (*armenio ritu*). მაშასადამე, სრულიად ბუნებრივია, რომ სომეხთა ეკლესიაში წარუწერიათ სახელი გამოჩენილის ისტორიული პიროვნებისა, რომელიც, მართალია, ტომით ქართველი იყო, მაგრამ რჯულით სომეხი. სომეხთა რჯულის მიმდევარნი ამ დროს ქართველთა შორის მრავლად იყვნენ, სომეხ-ქართველთა შორის მაშინ, ყოველ შემთხვევაში ატენის ციხის მიდამოებში, მტკიცე მეგობრული ურთიერთობა და კავშირი სუფევდა. ამიტომ საფიქრებელია, ამბობს პეტერსი, რომ აქვე, ატენის რაიონის სომეხ-ქართველთა შორის, უნდა გაჩენილიყო თავდაპირველად კონსტანტინეს კულტი, რომელმაც, საქართველოს გაერთიანებასთან ერთად, ზოგადი ქართული ხასიათი მიიღო, ასე რომ მეათე საუკუნის გასულს, როგორც მიქელ მოდრეკილის ჰიმნებიდან ჩანს, ის

მიღებული ყოფილა ტაოკლარჯეთშიაც კი, სადაც თავდაპირველად ამ კულტს ადგილი ვერ ექნებოდა, ვინაიდან კონსტანტინე ეკუთვნოდა იმ ბანაკს, რომელსაც ბაგრატ კუტაპალატი ებრძოდაო.

უნდა ითქვას, რომ ამ გამოკვლევაში პეტერსმა მრავალი საგულისხმო საკითხი წამოაყენა და არაერთი ისტორიულ-ლიტერატურული დეტალი გააშუქა; მაგრამ მთავარი მისი დებულებანი არამც თუ საცილობელი და პრობლემატურია, ზოგიერთ შემთხვევაში, გვგონია, მიუღებელიცაა. მართლაც, კონსტანტის მარტვილობა რომ ფაქტიური მასალის მხრივ ღარიბია და უმეტეს შემთხვევაში ის ზოგადი ფრაზებისა და ადგილებისგან შედგება, ეს სამეცნიერო ლიტერატურაში ამდენხანაც იყო ცნობილი¹; მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს, თითქო ის ყოველგვარ ღირებულებას მოკლებული იყოს და ან პირდაპირ სიცრუეს შეიცავდეს. ან კიდევ კონსტანტის სხვის ამბებსა და თავგადასავალს მიაწერდეს. განვიხილოთ ზემოჩამოთვლილი არგუმენტები პეტერსისა.

#138

1. მართალია, არაბთა ის შემოსევა, რომლის მსხვერპლი გახდა კონსტანტი, არ იყო გამოწვეული მხოლოდ სარწმუნოებრივი მოტივებით, როგორც ჩვენს ჰაგიოგრაფს აქვს წარმოდგენილი, მაგრამ განა ეს მხოლოდ ჩვენს ჰაგიოგრაფს ჩაეთვლება ცოდვად? ჰაგიოგრაფიაში ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა; მაგალითისათვის დავასახელებთ 42 ამორიელთა მარტვილობას, რომელიც ბიზანტიელთა ისტორიას და კერძოდ მათ დამოკიდებულებას არაბებთან მეცხრე საუკუნეში სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით ხსნის¹. ნუთუ ამის გამო ევოლისა და სოფრონი კრიტელის შრომებს არავითარი ისტორიული ღირებულება არ აქვთ?

2. მართალია, ჰაგიოგრაფი არას ამბობს ტფილისის დაწვისა და განადგურების შესახებ ბუღა თურქის მიერ, მაგრამ ვერც ეს გარემოება დაგვიმტკიცებს ჩვენი ძეგლის არარაობას და მის შეთხზვას თამარ მეფის შემდეგ. ჰაგიოგრაფი, რომელიც უმთავრესად საეკლესიო-სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით ხელმძღვანელობს, ისტორიული ფაქტების გადმოცემისათვის მაინცდამაინც არ ზრუნავს. ის, მისი სიტყვით რომ ვთქვათ, „მრავლისაგან მცირედსა აგვიწერს“, რათა მის მიერ აღწერილი არ იქნეს „ნამეტნავ განგრძობითა“. ეს, რასაკვირველია, სავალალოა ჩვენთვის, ისტორიკოსებისათვის, მაგრამ იმას კიდევ არ ნიშნავს, რომ ჰაგიოგრაფმა ტფილისი დაწვისა და აოხრების შესახებ არა იცოდა რა.

3. პირიქით, ის გარემოება, რომ ტფილისი მას ბუღა თურქის რეზიდენციად მიაჩნდა, მაჩვენებელია იმისა, რომ მისთვის უცნობი არ იყო ბუღას დამოკიდებულება

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გამ. I, გვ. 19-24; გამ. 2. გვერ. 52-58; კ.კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია I. 567, 1923 წ.

¹ В. Васильевский и П. Никитин, Сказания о 42 аморийских мучениках и церковная служба им (Записки Академии Наук. VIII Серия, т. VII, №2, по истор-филологич. отдел.) Петерб. 1905

ამ ქალაქთან და, თუ იმ შეცდომით მას ბუღას რეზიდენციად მიუჩნევია, მხოლოდ იმიტომ, რომ ის, როგორც აღნიშნულია უკვე სამეცნიერო ლიტერატურაში (ი. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე), არის შორს, საბერძნეთში, მყოფი რომელიმე ბერი, ანადა დასავლეთ-საქართველოში, აფხაზეთში, მკვიდრი რომელიმე მწერალი, რომელსაც ვერ წარმოედგინა, თუ ქალაქის აღებისა და დაპატრონების შემდეგ ბუღა იქ რამდენიმე ხანს მაინც არ დარჩებოდა საცხოვრებლად.

4. ვინ აწამა კონსტანტი და სად? პეტერსი ფიქრობს, თომა არწრუნის ცნობათა მიხედვით, რომ ის აწამა ბუღა თურქმა ალბანიაში და არა ხალიფა მეთავაქილმა სამარიაში. ჩვენ გვგონია, რომ სიმართლე ჰაგიოგრაფის მხარეზე უნდა იყოს: ჯერ ერთი, თომა არწრუნი, რომელიც ვიღაც ვახაძს წამებას მოგვითხრობს, პირდაპირ არ აღნიშნავს, სად მოხდა ეს ამბავი; მეორე — მისი სიტყვებით, კახას დაკითხავს და აწამებს არა მთავარსარდალი, არამედ გვირგვინოსანი, ე. ი. მეფე (πασις, rex), ანუ თვით ხალიფა, მაშასადამე — სამარიაში. მართლაც, ამ კარდინალური საკითხის გადაწყვეტისას ისეთს საეჭვო მოსაზრებას ხომ ვერ დავემყარებთ, როგორიცაა ჰიპოთეზი პეტერსისა, ვითომც თომამ „მთავარსარდლის“ ნაცვლად სიტყვა „მეფე“ იხმარა.

#139

(scriptor regeni dixit pro summo duce)! მართალია, იმ ტყვეთა შორის, რომელნიც ბუღამ სამარიაში გაგზავნა, არც კონსტანტია მოხსენებული და არც კახაძე. მაგრამ ეს კიდევ არ კმარა იმის სათქმელად, რომ კონსტანტი მართლაც არ ყოფილა სამარიაში წარგზავნილი. საქმე ისაა, რომ არც იოანე კათოლიკოსს, არც თომა არწრუნის არ აღუნიშნავს სახელები ყველა ტყვეებისა, რომელნიც სამარიაში გაიგზავნენ. გარდა ამისა მხედველობაში უნდა მივიღოთ შემდეგი გარემოება: მიქელ მოდრეკილის ჰიმნებში პირდაპირაა ნათქვამი, რომ კონსტანტი წარგზავნილ იქნა „ქუეყანასა უმჯულოთასა“; პეტერსი ფიქრობს, რომ, ვინაიდან კონსტანტი წაიყვანეს არაბთა მიერ დაკავებულ ალბანიაში, ჰიმნოგრაფს შეეძლო licentia poetica ეწოდებია ალბანიისათვის „უმჯულოთა ქუეყანა“. მკითხველი დაგვეთანხმება, რომ არგუმენტი მაინცდამაინც დამაჯერებელი ვერაა.

5. განსაკუთრებით საყურადღებოა პეტერსის ჰიპოთეზი, ვითომც ის წერილი, რომელიც მისწერა თეოდორამ თავისი სიძის კონსტანტინე პატრიკიოსის ოჯახობას მისი მოწამებრივი აღსასრულის შემდეგ, 848 წელს, ჩვენმა ჰაგიოგრაფმა კონსტანტინე კახაზედ გადმოიტანა. ჯერ ერთი, ამორიელთა მარტვილობის სხვადასხვა ვერსიებში (В.Васильевский и П. Никитин) ვერაფრს ამ წერილის მსგავსს ჩვენ ვერ ვპოულობთ. მეორე — თეოდორას შეეძლო ამგვარი წერილი არა მარტო თავის ნათესავისათვის, არამედ შორეული ქართველი ერისათვის ოჯახისთვისაც მიეწერა. მართალია, არაბთა 853 წლის ექსპედიციას საქართველოში ბიზანტია პირდაპირ არ ჩაურევია, მაგრამ ხომ ვიცით, რა ქიშპობა და გამწვავებული დამოკიდებულება არსებობდა ამ დროს არაბთა

და ბიზანტიელთა შორის?¹ ამ გამწვავებული ურთიერთობის ტალღები ხშირად ჩვენი ქვეყნის საზღვრებამდეც აღწევდა; მოვიგონოთ ჯერ კიდევ იმპერატორი თეოფილე, რომელმაც ჯარი გამოგზავნა ჩვენს ქვეყანაში თბილისის ამირა საჰაკ ისმაილის ძის წინააღმდეგ². მოვიგონოთ იმპერატრიცა თეოდორა, რომელმაც, როგორც ზევითაც ვთქვით, 842 წელს ომი დაიწყო ზემოქართლში ამირას წინააღმდეგ³. ბიზანტია ყოველ ღონეს ხმარობდა შეესუსტებია არაბები და ამისათვის ის პატარა ქრისტიანი ერებისა და ქვეყნების დახმარებასაც გულმხურვალედ ღებულობდა და ყოველს მოხდენილ შემთხვევაში ამხედრებდა მათ არაბების წინააღმდეგ. ასეთს პირობებში რა გასაკვირველი იქნებოდა, თუ თეოდორა წერილს მისწერდა გამოჩენილი ქართველი მთავრისა და მხედრის ოჯახობას, რომელიც არაბებთან ბრძოლის მსხვერპლი შეიქნა? კონსტანტის სამხედრო მოქმედებას, როგორიც უნდა ყოფილიყო იგი, ხომ ხალიფატის შესუსტება და დაუძლურება ჰქონდა მიზნად და შედეგად! თან, კონსტანტი ამ ომში მოკავშირე იყო ბიზანტიასთან

#140

მეგობრულად განწყობილი აფხაზეთისა, მაშასადამე, ის თვით იმპერიისათვის იბრძოდა და ამ ბრძოლას მსხვეპლადაც შეეწირა. ასე რომ სრულიად ბუნებრივი იქნებოდა თეოდორას წერილობითი მიმართვა მისი ინტერესებისათვის დაღუპული ქართველი მთავრის ოჯახისადმი. ამნაირად, ისეთს ლიტერატურულ ხელმონაცვლებას, როგორსაც პეტერსი გულისხმობს, ადგილი არ უნდა ჰქონდეს ამ შემთხვევაში.

6. ესევე უნდა ითქვას კონსტანტი კახაბსადმი სამარიის საპყრობილეში მიგზავნილ სომეხთა შესახებაც; არც აქ არის ამორიელთა მარტვილობის ეპიზოდი ლიტერატურულად განმეორებული. ამორიელთა მარტვილობაში ერთს მაცთუნებელზეა ლაპარაკი, კონსტანტისაში კი ორზე, თან ჩვენ ვიცით, რომ არაბთა ხელისუფლების ჩვეულებრივი ტაქტიკა ყოფილა როდესაც რომელიმე შეპყრობილი ქრისტიანის გადაბირება სურდათ, მას ციხეში თუ სხვაგან მიუგზავნიდნენ ხოლმე ყოფილ ქრისტიანებს რჩევა-დარიგებისათვის. რა გასაკვირველია, თუ ასე მოიქცნენ კონსტანტის მიმართაც და მას მიუგზავნეს სომხის ერისთავები, მით უმეტეს, რომ, სომეხ ისტორიკოსთა ცნობით, ბუღა თურქმა დაატყვევა და სამარიაში გაგზავნა მრავალი სომეხი, მათ შორის ერისთავებიც, რომელთაგან ზოგმა ქრისტიანობა უარყო და მაჰმადიანობა მიიღო¹.

¹ В. Васильев, Византия и арабы. Политические отношения Византии и арабов за время аморийской династии, т. I. Петерб. 1900 г.

² Marquart, osteuroäeische und ostasiatische Streifzüge, SS 421-422; Васильев, Византия и арабы, т. I. стр. 154.

³ Theopanus continuatus, III, c. 98, ed. I. Bocker, p. 137. Laurent, L'arménie entre Byzance et l'islam, p. 212.

¹ იოანე კათალიკოსი, თომა არწრუნი III, 5,6,11; S Martin, Histoire d' Arménie par le patriarche Jean VI, c. XII, p. 115.

ჩვენ ამით, რასაკვირველია, იმისი თქმა არ გვინდა, რომ ჰაგიოგრაფს თავისი შრომის შედგენისას არავითარი ლიტერატურული წყარო არ გამოუყენებია; წყაროები, უეჭველია, მას ხელთ ჰქონდა, შეიძლება ამორიელთა მარტვილობაც, თუ რომელიმე მისი ვერსია 856 წლამდე იყო შედგენილი. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ თავის დროს (ქართული ლიტ. ისტორია I, 567) და პეტერსმაც დაადასტურა ეს, რომ შესავალში მას უსარგებლნია იოანე ოქროპირის ცხორებით, რომელიც ალექსანრიის პატრიარქის გიორგის მიერაა დაწერილი. ესევე უნდა ითქვას იმ ადგილის შესახებ, რომელსაც სხვათა შორის, ერთ-ერთ საბუთად იყენებს პეტერსი მარტვილობის ისტორიული ღირებულების უარყოფისას და რომელშიაც გადმოცემულია შემდეგი: „ვიდრე შეპყრობილდა იყო კონსტანტინე ტფილისს შინა, მისწერა წიგნები ყოველთა მიმართ მეუდაბნოეთა ქალაქისათა და მამასახლისთა მონასტრისათა“, რომელსა წერილ იყო ესრე: „ინებეთ ჩემთვის ღოცვისა ყოფა უფლისა მიმართ... რათა მომცეს მე ძალი ქრისტემან ღმერთმან წინამდებარისა ამისთვის საბრკისა, რომელი დაურწყავს მტერსა ჩემსა, რომელსა ჰნებავს დაბრკოლებად ჩემი გზისა მისგან, რომლისათვის სურის სულსა ჩემსა“ (თავი 7, პეტერსის გადმოცემით). აქ ჩვენ გვესმის გამოძახილი ჰაბო ტფილელის მარტვილობისა, სადაც ნათქვამია: თავის მოკვეთის წინადღით ჰაბოს საპყრობილეში „განიზარცუა სამოსელი თვისი და წარსცა ყოველთა ეკლესიათა ქალაქისათა, რათა აღანთონ და მიავლინა ყოველთა მღუდელთა ვედრებით, რათა ღოცვა ყონ

#141

მისთვის, რათა არა დაბრკოლდეს სარწმუნოებისაგან ქრისტესისა და ღირს იქმნას მოღუაწებასა ქრისტეს მოწამეთასა (საქართ. სამოთხე, გვ. 343).

დასასრულ, უნიადაგო უნდა იყოს აგრეთვე პეტერსის ის ჰიპოთეზიც, ვითომც კონსტანტი კახაა სომეხთა რჯულის მიმდევარი იყო. ის გარემოება, რომ თომა არწრუნი მას „წმიდას“ ეძახის, ამას ვერ დაგვიმტკიცებს, ვინაიდან, როგორც თვით პეტერსიც შენიშნავს, სომეხთა ეკლესიას ის თავის კალენდარში არ მიუღია და მის სახელს იქ ვერ ვხვდებით. ვერც ატენის წარწერა გვიშველის ამ შემთხვევაში. სომეხი ხუროთმოძღვრის ლაპიდარული წარწერა, როგორც გარკვეულია ახლა, ეკუთვნის ატენის თავდაპირველ აგებას¹; თუ, ვთქვათ, თავდაპირველად ის სომეხთა რჯულის მიმდევართათვის იყო აგებული, არ გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ მეცხრე საუკუნეშიაც, როდესაც კონსტანტის სახელის შემცველი წარწერა გაუკეთებიათ მის კედელზე შიგნით, სომეხებს ეკუთვნოდა ის. მეორე კონსტანტის სახელის მოხსენებას ატენის წარწერაში კავშირი არ უნდა ჰქონდეს მის, ვითომცდა, ატენის ციხესთან შეპყრობასთან; მემატიაზე გადმოგვცემს, რომ ომი, რომელშიაც კონსტანტი უნდა შეეპყრათ, ატენთან კი არ მომხდარა, არამედ კუერცხოვს. აი მისი სიტყვები:

¹ И. Джавахов, К вопросу о времени построения грузинского храма в Атени. Христианский Восток, I, 293.

„თევდოსი, მეფე აფხაზთა, გამოვიდა წინააღმდეგად მისსა [და] დადგა კუერცხობს; რამეთუ ბუღა, ვითარცა ცნა, წარავლინა ზირაქ, სპასალარი თვისი, და ბაგრატ, მე აშოტ კურაპალატისა, და შეებნეს და გააქცივნეს აფხაზნი, და მოწყდა სიმრავლე ურიცხვი, და თეოდოსი მეფე წარვიდა მეოტი გზასა დასავლისასა“ (ქართლის ცხოვრ. მარიამ დედოფლისა, გვ. 221). უკანასკნელ, ძნელი დასაჯერებელია, უკეთ რომ ვთქვათ, შეუძლებელია, რომ მეცხრე, მეათე, მით უმეტეს მეთერთმეტე საუკუნეში, როდესაც სომეხ-ქართველთა სარწმუნოებრივი ურთიერთობა იმდენად გამწვავებული იყო, რომ ქართველები ყოველ კვალს შლიდნენ სომეხებთან ოდესღაც ეკლესიურ-კულტურული კავშირისას, სომეხთა სარწმუნოების მიმდევარი კაცი, თუგინდ ქართველი ტომით, წმიდანად აღეარებიათ მათ, მისი სახელობის დღესასწაული დაეწესებიათ, ჰიმნები და მარტვილობა დაეწერათ მისი და საეკლესიო კალენდარში მიეღოთ იგი.

ახლა განვიხილოთ, როდისაა დაწერილი მარტვილობა, შესაძლებელია თუ არა, პეტერსთან ერთად, ვიფიქროთ, რომ ის დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის შემდეგაა შეთხზული?

მთავარი დასაყრდენი პეტერსის აზრის, რომ მარტვილობა არაა დაწერილი თანამედროვის მიერ, უნდა იყოს ჩვენი შენიშვნა მარტვილობის ერთ-ერთი წყაროს შესახებ, რომელიც მკვლევარს სწორედ ვერ გაუგია. ჩვენ ვამბობთ (ქართული ლიტ. ისტორია I, 567), რომ შესავალი კონსტანტის მარტვილობისა წარმოადგენს „თითქმის სიტყვასიტყვით ექსცერპტს“,

#142

ალექსანდრიის პატრიარქის გიორგის მიერ დაწერილის, იოანე ოქროპირის ცხოვრებისას, რომლის ორი ნუსხაა ქართულად დღესდღეობით ცნობილი: ერთი 968 წლისა¹, მეორე 977-980 წლების. პეტერსს ჩვენი სიტყვები ისე გაუგია, თითქო ჩვენ გვეთქვას, რომ 1) იოანე ოქროპირის ცხოვრება ნათარგმნია ქართულად 968 წელს და 2) ჰაგიოგრაფმა გაიმეორა თვით სიტყვები მთარგმნელისა (*hagiographum nostrum ipsa verba interpretis mutuatum esse*). თუ ეს ასეაო, გვისაყვედურებს ავტორი, რა უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ თხზულება თანამედროვის მიერაა დაწერილიო? მაგრამ ჩვენ არც ერთ გვითქვამს, არც მეორე; თან, თუ დღეს ჩვენთვის ყველაზე ძველი 968 წლის ნუსხაა, ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ჰაგიოგრაფს უფრო ძველი არ ჰქონდა ხელთ. თუმცა ჩვენ არც ის გვითქვამს, რომ ის უთუოდ ქართული თარგმანით სარგებლობდა; შესაძლოა, ის კითხულობდა ბერძნულ ტექსტს ამ ცხოვრებისას.

თავისი შეხედულების დასადასტურებლად პეტერსი იმოწმებს ყრუდ და ზოგადად მარტვილობის ლიტერატურულ მხარეს: ლექსიკას, გრამატიკულ ფორმებს, სტილს და რიტორიკას. საკმარისია გულდასმით გადაიკითხოთ კაცმა ეს ნაწარმოები,

¹ ის ეკუთვნოდა პეტროგრადის საჯარო წიგნთსაცავს (*biblioteka publica* და არა *militaris*) დღეს კი საქართველოშია დაბრუნებული. ეს იგივე, იოანე საფარელის მიერ გადაწერილი ხელნაწერია, რომელსაც პეტერსი მესამე ნუსხადა სთვლის (p. 5461, not. 13).

რომელსაც ჩვენამდე მოუღწევია მეთვრამეტე საუკუნის ხელნაწერებით და მ. საბინინის დამახინჯებული გადმოცემით, რომ დარწმუნდეს, რომ იმაში არ გვხვდება არცერთი ლექსიკური, გრამატიკული თუ სტილისტიკური მოვლენა, რომელიც შეუძლებლად ხდიდეს მის დაწერას მეცხრე საუკუნეში და თამარის დროს მიუთითებდეს. პირიქით, აქ ჩვენ ვპოულობთ ისეთ ფორმებს, რომელთაც ადგილი აქვთ სწორედ უძველესი ეპოქის (მეათე საუკუნემდე, ძეგლებში; მაგალითად: „ევანგელე“, „მძლავრი“ (მტანჯველი), „მზის თუალი“ (მზე), „განგუკაფნა“ (დაგვსაჯა), „დალიჭი“, „სამი ბევრი“ (30000), „აღვინმედგეს“, „ცრემლავნ იგი ცოდვათა თვსთათვს“, „გონიერად გიცით შენ“, „მერმეთა საუკუნეთა“, „ხელმწიფებაჲ გაქუს განცხოველებად ვითარცა იგი მოსიკუდიდ“ და სხვ. რაც შეეხება რიტორიკას, მას მარტვილობაში ადგილი არა აქვს, თუ რიტორიკად არ ჩავთვლით კონსტანტის ლოცვა-ვედრებით მიმართვას ღვთისადმი და თეოდორას წერილს; პირიქით, თხზულება დაწერილია, შეიძლება ითქვას, მარტივი და ლიტონი ენით და რიტორიკის მხრით არ აჭარბებს სხვა, ჩვენამდე შენახულ, მეცხრე-მეათე საუკუნეთა ძეგლებს. მაგრამ, ვთქვათ, იმაში მართლაც აქვს ადგილი რიტორიკას, ნუ თუ ეს გარემოება საბუთია იმისა, რომ ის მეცხრე საუკუნეში კი არაა დაწერილი, არამედ თამარის შემდეგ? სრულიადაც არა! ჰაგიოგრაფიის ისტორიიდან ვიცით, რომ ხატთა თაყვანისმცემლობის აღდგენის შემდეგ ბიზანტიაში თავი იჩინა რიტორთა მთელმა რიგმა, რომელნიც ფორმასა და გარეგნობას პირველ ადგილზე აყენებდნენ თავიანთ ნაწერებში; ეხლა იწერება ისეთი ცხორებანი, რომლებშიაც სამი-ოთხი ფიქტიური მასალა

#143

რიტორიკული ენამჭევრობის განუჭვრეტელ ბურუსშია გახვეული. ასეთმა მიმართლებამ თავის კულმინაციურ პუნქტს სწორედ მეცხრე საუკუნეში მიაღწია, განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში¹. რა გასაკვირველია, თუ ბიზანტიიდან ეს მიმართულება ქართულ ჰაგიოგრაფიაშიც გადმოვიდა?

კონსტანტის მარტვილობა რომ მეცხრე საუკუნეზე უგვიანეს არაა დაწერილი, ამის საბუთს იძლევა მისი სახელობის ჰიმნები, რომელიც მოთავსებულია მიქელ მოდრეკილის კრებულში (978-988 წწ.) ამ ჰიმნებს პეტერსი სთვლის მიქელის ნაწარმოებად, რადგანაც გამომცემელს პ. ინგოროყვას, ისინი მიქელისათვის მიუწერია. ჩვენ გვაქვს საბუთი ვთქვათ, რომ ეს ჰიმნები მიქელს არ შეუთხზავს, ისინი დაწერილია გაცილებით ადრე. მართლაც, ჩვენ ხელთა გვაქვს მეორე ნუსხა ამ ჰიმნებისა, რომელიც შენახულია ქუთაისის მუზეუმის ტყავზე ნაწერ XI-XII ს. ხელნაწერში². შედარება ამ ნუსხისა მიქელის ავტოგრაფთან გვარწმუნებს, რომ მიქელს თვითონ კი არ შეუთხზავს ეს ჰიმნები, არამედ სხვა მზამზარეული ნუსხიდან

¹ X. Лопарев, Византийские Жития святых VIII-IX веков; მისივე житие св. Евдокима (изв. русск. Археол. Института в Константинополе т. XIII, стр.161-162; 184.

² 1921 წელს, როდესაც ჩვენ ამ ხელნაწერს ვსწავლობდით, იგი დანომრილი არ ყოფილა.

გადმოუწერია, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ვერ დაუშვებდა იმ შეცთომებს, რომელთაც ამჟღავნებენ მის ავტოგრაფში ახლად აღმოჩენილი ნუსხა.

ასე მაგალითად, მიქელი წერს: „წადიერად შეიწყნარებდა მგზავროვნებათა (სტრიქ. 13, ინგოროყვას გამოცემა), ახალს ნუსხაშია; „შეიწყნარებდა მგზავრ ვნებათა“, ესე იგი — კონსტანტი ერთი ადგილიდან მეორეზე გადაყვანისას, მგზავრობისას, მოითმენდა ვნებათა. მიქელი: „ჭირთა და კრულებათა სიხარულით მოითმენდა. ვითარმედ მიიწია განსასუენებელსა შენსა, ქრისტე“ (სტრ. 13-14), ქუთაისის ნუსხა: „ვიდრემდის“, ესე იგი — ვიდრემდის, სანამ არ მიიწია, ან მოკვდა მიქელი: „რაჟამს მოივლინა მოსე უდაბნოდთ ეგვპტედ გამოყვანებად ძეთა ისრაჴლისათა (სტრ. 24); ახალი ნუსხა: „ეგვპტით, ვინაიდან მოსემ „ეგვიპტედ“ კი არა, არამედ „ეგვიპტით“ გამოიყვანა ებრაელები. მიქელი: რამეთუ ბერწისაგან იქმნეს და მოეც სოფელსა წმიდანი(სტრ. 37), ახალში — „მოეცნეს“ როგორც „იქმნეს“, ვინაიდან ქვემდებარე „წმიდანი“ მრავლობითშია. მიქელი: „დასდევ მტკიცედ ძლიერებისა შენისაჲ შორის წმიდათა“ (სტრ. 55): რა „დასდევ მტკიცედ“? დამატება არაა. ქუთაისის ნუსხა ამ უაზრობას ასე ასწორებს: „დასდევ სიმტკიცე ძლიერებისა შენისაჲ“. მიქელი: „მშვდობაჲ შენი მომეც ჩუენ ქრისტე ღმერთო და სახსენებლსა კონსტანტისა, რადთა დაუკლებლად ვედრებითა მისითა მოვიღოთ შეწევნაჲ“ (სტრ. 69-70); აქ ზედმეტია „და“, ის არც არის ქუთაისის ნუსხაში. მიქელი: „დაშრიტე საკუმილი იგი სენთაჲ მორწმუნეთაჲ შენთაჲ. რადთა ღაღადებენ“ (სტრ. 101); „რადთა“ უაზრობაა, ახალ ნუსხაში მის მაგიერ წერია „რომელნი“. მიქელი: „შენ რომელი წყაროდსა მისგან ცხოვრებისა ასუამ დამაშურალად“ (სტრ. 111); ასუამ-ვის? არა „დამაშურალად“, არამედ „დამაშურალთა“, როგორც ქუთაისის ნუსხაშია. მიქელის

#144

ნუსხაში „უფალო ღაღატყყავსის“ პირველი ჰიმნის შემდეგ (გვ. რეთ) არ არის შემდეგი საგალობელი, რომელსაც ქუთაისის ნუსხაში ვკითხულობთ: „რომელი, ვითარცა ცხოარი მწემსისა კეთილისაჲ. გმობათა განემორე. სოფლიოთაგან ქუეყანისათა აღიყვანენ ჴელთუქმნელთა საყოფელთა ზეცისათა. და მოდგე პატივი გამოუთქუმელი ცათა შინა. რომელი აღუთქუა ქრისტემან ღმერთმან ნებისყოფელთა თვსთა. ხილვაჲ ღმრთეებისა მისისაჲ. რომელსაცა მიემთხვე ნეტარო კონსტანტი. მითხოე ჩუენ. შემასხმელთა სახელისა შენისათა. რათა უგალობდეთ ჩუენ ღმერთსა და მკსნელსა უკუნისამდე“. ვიმეორებთ, ეს ჰიმნები რომ მიქელს შეეთხზა, ის ვერც ამ საგალობელს გამოსტოვებდა თავის ავტოგრაფში და ვერც აღნიშნულ შეცთომებს დაუშვებდა; მაშასადამე, მას ხელთ ჰქონია სხვა, უფრო ძველი ნუსხა, რომელშიაც ადგილი ჰქონია ამ შეცთომებს. სანამ ამ ჰიმნებში ასეთ შეცთომები დაკანონდებოდა, რასაკვირველია, გადაწერის პროცესში, კარგა ხანს უნდა გაევიღო, ამისათვის საჭირო იქნებოდა არანაკლებ ერთი საუკუნისა მაინც. აქედან, მაშასადამე, ის დასკვნა უნდა გამოვიყვანოთ, რომ კონსტანტის სახელობის ჰიმნები შეთხზულია არაუგვიანეს

მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრისა, დაახლოებით — მეცხრე საუკუნის მესამე მეოთხედში. ამ დასკვნას კი მარტვილობის დაწერის დროის გარკვევისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. საქმე ისაა, რომ წინააღმდეგ პეტერსის სიტყვებისამ ვითომც ჰიმნების ავტორს, მისი რწმენით — მიქელს, მარტვილობით არ უსარგებლნია, ჩვენ დავინახავთ, რომ მას ეს მარტვილობა კარგად სცოდნია და კიდევაც უსარგებლნია მით. აი მის დამადასტურებელი ადგილები:

1. მარტვილობაში ნათქვამია, რომ კონსტანტი იყო დიდი და წარჩინებული ერისთავი, მას ჰქონდა „მრავალი საშუებელი ამის სოფლისა“ (თავი 3, პეტერსის გამოცემით), რომელნიც მან ქრისტესათვის უგულუბელყო; ჰიმნოგრაფიც ამბობს: კონსტანტიმ შეურაცხყო „სუფევად სოფლისა“ (სტრ. 77-78) და „სოფლისა შაუბელი“ (სტ. 86).

2. მარტვილობაში ვრცლადაა აღწერილი, თუ როგორ უყვარდა კონსტანტის ეკლესია-მონასტრები და მღვდელ-მონაზვნები, რომელთაც ის გულუბნ მატერიალურ დახმარებას უწევდა, აგრეთვე როგორ აძლევდა მოწყალებას ღარიბ-გლახაკებს და ზრდიდა მშიერ-მწყურვალთა და ქვრივ-ობლებს (თავი 3), ჰიმნოგრაფი მიმართავს კონსტანტის შემდეგი სიტყვებით: „კეთილთა საქმეთა მუშაკად გამოშჩნდი ეკლესიათათჳს. მოწყალება შეიმოსე გამოზრდითა გლახაკთადათა“ (სტრ. 3-5).

3. მარტვილობა ამბობს, რომ კონსტანტიმ „წინასდწარვე იცოდა“ (თ. 5) ღვაწლი თვისი, რომლისთვისაც ის წინასწარ ემზადებოდა. ჰიმნოგრაფიც შენიშნავს, რომ მას „წინადთვე სუროდა დათენითა ასპარეზსა მას ძლევისასა“ (სტ. 11-12), „სუროდა დათმენად ღუაწლისა“ (სტ. 87-88), ან „წინადთვე სუროდა მას ქრისტე“ (სტრ. 3).

4. მარტვილობა მოგვითხრობს, რომ კონსტანტი „შეაყენეს საპყრობილესა, ხოლო იგი ყოვლადვე არა შეშინდა, არცა შეძრწუნდა, არამედ სიხარულით შეიწყნარა მოწევნული იგი მის ზედა და ჰმადლობდა უფალსა“ (თ. 5),

#145

„სიმკნით დაითმენდა უკეთურისა მის მძლავრებასა“ (თ. 6) და მრავალგვარ შევიწროება-გაჭირვებას ერთი ადგილიდან მეორეზე გადაყვანისას. ჰიმნოგრაფიც ადასტურებს ამას, როდესაც ამბობს: კონსტანტი „წადიერად შეიწყნარებდა მგზავრ ვნებათა, ჭირთა და კრულებათა სიხარულით მოითმენდა“ (სტრ. 12-14).

5. მარტვილობაში ნათქვამია: „შემდგომად მცირედთა დღეთა შეკრეს იგი ფიცხლითა საკრველითა რკინისადათა და წარსცეს იგი ქუეყანად ბაბილოვნისა, ქალაქსა, რომელსა ჰრქვან სამარია“ (თ. 8); ჰიმნოგრაფიც შენიშნავს: „ნეტარი კონსტანტი... წარიყვანა ქუეყანისაგან თვისისა და მიიწია ქუეყანად უშჯულოთა“ (სტრ. 94-95).

6. ჰაგიოგრაფი გადმოგვცემს, რომ კონსტანტის „დაურწყო საბრვე მტერმან, რომელსაც ნებაჲდა დაბრკოლებაჲ მისი“ (თ. 7), ის მას ეუბნებოდა: „მოიქეც ცთომისაგან და მიიღე ჩემგან კეთლი და უადესი პატივი და გყო შენ

თანამზრახველად ჩემდა და უდიდებულეს ყოველთა მოყუასთა შენთა. და უკუეთუ არა ისმინო ჩემი, სიკუდილითა მოჰკუდე შენ პირითა მახვლისადათა და ხორცნი შენნი მისცე საჰმელად ფრინველთა ცისათა, და ვინ არს რომელმან განგარინოს შენ ხელთაგან ჩემთა“ (თ. 8). ჰიმნოგრაფიც თითქმის ამასვე გადმოგვცემს შემდეგს სიტყვებში: „მოიყვანეს წინაშე უშჯულოდსა მძლავრისა ძლევამომოსილი მოწამე ქრისტესი წმიდა კონსტანტი, ხოლო იგი [ნი] განუმზადებდეს საბრხესა რადათა დააბრკოლონ გზისა მისაგან ჰქმდარიტისა, რამეთუ არცა პატივითა, არცა გინებითა და ჰირითა განემორა სიყუარულსა ქრისტესსა“ (სტრ. 17-21).

7. ჰაგიოგრაფის სიტყვით, კონსტანტის, როდესაც ის წამების მოლოდინში იყო „ნაკადულნი ცრემლთანი გარდამოდიოდეს თუალთაგან მისთა ჩუელებისაებრ მისისა“ (თ. 11); ჰიმნოგრაფიც ადასტურებს, რომ კონსტანტი „სინანულითა და ცრემლითა განუმზადებდა თავსა თვსსა“ (სტრ. 10-11).

8. ჰაგიოგრაფი გადმოგვცემს, რომ ხალიფამ კონსტანტის მიყვანა მაცთუნებლად ორი სომხის ერისთავი, ტყვეობაში გამაჰმადიანებული, რომელნიც შემდეგ ხალიფას ბრძანებით „მოვიდეს და სცემდეს მახვლითა ქედსა“ მისსა (თ. 9, 11); ამ ფაქტს უნდა ჰგულისხმობდეს ჰიმნოგრაფიც, როდესაც ამბობს: „მცველთა მათ ამოთა და ცრუთა მოწყალებად მათი დაუტევეს“ (სტრ. 76).

9. მარტვილობაში მოთხრობილია, რომ შეპყრობილი კონსტანტი „ყოვლადვე არა შეშინდა, არცა შეძრწუნდა, არამედ სიხარულით შეიწყნარა მოწევნული იგი მის ზედა“ (თ. 5), ის კადნიერად და თამამად ელაპარაკება და ამხილებს როგორც ბუღა თურქს, ისე ხალიფას; უკანასკნელს ის პირდაპირ ეუბნება: „არა მეშინის მახვილისგან შენისა“ (თ. 8). ჰიმნოგრაფიც ამბობს: „იქადოდა ძლიერად წმიდა კონსტანტი, რაჟამს წარდგა იგი წინაშე უშჯულოთა. სიხარულით ღაღადებდა და იტყოდა“ (სტრ. 41-42); მან „შიში მეფეთად განაგდო“ (სტ. 1-4-105) და „მათი იგი მეფობად შეურაცხყო“ (სტ. 115).

10. დასასრულ, როგორც ჰაგიოგრაფი, ისე ჰიმნოგრაფი ერთხმად აღნიშნავენ, რომ კონსტანტიმ „სიხარულით და კადნიერად მოუდრიკა მახვილს ქედი და დაითმინა სიკუდილი“.

#146

მოყვანილი მაგალითებიდან სრული სიცხადითა ჩანს, რომ ჰიმნოგრაფი იმეორებს არა მარტო აზრებს და ფაქტებს მარტვილობისას, არამედ ხშირად ფრაზებს და წინადადებებსაც; განა ამის შემდეგ შეიძლება ითქვას, რომ ჰიმნოგრაფს მარტვილობით არ უსარგებლნია? აქედან ირკვევა, რომ ვიღაც ჰიმნოგრაფს, რომლის საგალობელი მერე მიქელ მოდრეკილს თავის კრებულში შეუტანია, დაახლოებით მეცხრე საუკუნის მესამე მეოთხედში ხელში ჰქონია კონსტანტის მარტვილობა, რომლითაც მას უხვად უსარგებლნია. მაშასადანე, ეს მარტვილობა დაწერილია

მართლაც თანამედროვის მიერ, როგორც აცხადებს თვით ავტორის სიტყვებიც: კონსტანტი „იყო დღეთა ჩუენთაო“ (თ. 2).

დასასრულს ორიოდ შენიშვნა ტექსტის შესახებ.

პეტერსის გამოცემას საფუძვლად დასდებია მ. საბინინის გამოცემა, რომელიც თვალსაჩინოდ დამახინჯებულია. ტექსტის შესამოწმებლად ჩვენ გვქონდა ოთხი ხელნაწერი: საქარ. მუზეუმისა A 130 1713 წლისა, A 170 1733 წლისა, A 176 1734-1743 წლებისა და H 2077 1736 წლისა.

ზოგიერთი შეცდომა, ჩანს, ახასიათებდა იმ არქეტიპს, რომლიდანაც მომდინარეობს აღნიშნული ხელნაწერები; ასეთია: 1) „გული უთქუმიდა **ტამარსა** მის მისლვად იერუსალიმად“ (პეტერსის გამოცემა, თავი 4,¹ საბინინის, გვ. 365,³), უნდა იყოს — „ნეტარსა მას“; 2) „და პირი ნათესავთა მისთა“ (P. 5,⁹ ს. 365,²⁴) — პირველი ნათესავთა მისთა“. 3) „არა უწყოდი შენ რამეთუ განრინებად იყავ სივლტოლვითა შენითა კელთაგან ჩემთა“ (P. 6,³⁻⁴ ს. 366, ⁴⁻⁵) — „ვერ განრინებად იყავ“. უფრო მეტი შეცდომა ჩაუდენია თვით გამომცემელს, მ. საბინინს, აქედან კი პეტერსსაც; ასეთებია: 1. არცერთს ხელნაწერში სახელი **კონსტანტინე** არ არის, ყველგან იკითხება **კონსტანტი**, როგორც ამას ჰიმნებშიაც ვხედავთ; 2. სიტყვები „პარასკევსა ი ნოემბერსა მეფობასა ბაგრატ კურაპალატისა“ (P. 11, ¹⁹⁻²⁰ ს. 368, ²¹⁻²²) არც ერთს ხელნაწერში არაა, ისინი ჩამატებულია თვით საბინინის მიერ. 3) „ექუს ათას **სამას** ორმოცდა ათჯდმეტ“ (P. 12, ⁵⁶ ს. 368, ³¹), ყველა ხელნაწერებში ნაჩვენებია 6457 წელი; 4) „ხოლო ზედაწერილსა ისმაიტელთასა ორას ოცდა შვდს“ (P. 12⁷, ს. 368, ³¹⁻³²), ყველა ხელნაწერებში ნაჩვენებია 232 წელი; 5) „მოიწყოდეს (P. 13,⁸ ს. 369,⁴), უნდა იყოს „მოიწოდეს“.

სავალალოა, რომ Acta Sanctorum-ში პირველი ქართული აგიოგრაფიული თხზულება ვერ დგას ჯეროვან სიმაღლეზე ვერც ტექსტის გამოცემის, ვერც გამოკვლევის მხრივ.